

Učenje demokracije i demokratske kompetencije budućih odgojitelja i učitelja¹

UDK: 37.014.53

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 14.5.2010.

Dr.sc. Damir Velički²

damir.velicki@ufzg.hr

Ana Šenjug, dipl.uč.³

Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

ana.senjug@ufzg.hr

Sažetak

Uz normativna načela je za opstanak i razvoj demokracije potrebno i demokratsko građanstvo, koje bi, između ostaloga, trebalo biti tolerantno u smislu prihvaćanja etničkih razlika i sposobno politički prosuđivati, odnosno poznavati uloge političkih institucija i procese donošenja političkih odluka. Autori u

¹ Pojmovi rodnog značenja koji se spominju u ovom tekstu odnose se na sve osobe pripadne navedenoj skupini bez obzira na njihov spol (opširnije usp. Polić, 2005.).

² Damir Velički diplomirao je njemački jezik i književnost na Filozofskom fakultetu, a magistrirao i doktorirao na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Njegovi su znanstveni interesi vezani uz politički ekstremizam i njegovu prevenciju, političko obrazovanje te kulturu i civilizaciju njemačkog govornog područja.

³ Ana Šenjug diplomirana je učiteljica razredne nastave s njemačkim jezikom. Od 2006. radi kao asistentica na Učiteljskom fakultetu na Katedri za obrazovanje učitelja njemačkog jezika – interkulturalna germanistika. Njezini su znanstveni interesi u području razvoja i evaluacije interkulturalne kompetencije učenika u osnovnoj školi.

ovom radu kreću, nadalje, od postavke da bi se demokraciju trebalo shvatiti i kao oblik života te da bi djecu već od vrtića tj. nižih razreda osnovne škole trebalo poučavati toleranciji i poštivanju različitosti. Odgojitelji i učitelji pritom imaju vrlo važnu ulogu, jer bi upravo oni trebali poticati ozračje snošljivosti, što pretpostavlja da imaju razvijene demokratske kompetencije. U vezi s time, autori su među studentima Učiteljskog fakulteta u Zagrebu proveli istraživanje kako bi utvrdili postoje li, tj. u kojoj mjeri, kod budućih odgojitelja i učitelja nedemokratski stavovi, dakle stavovi koji zadiru u područje desnog ekstremizma. Istraživanjem se također htjelo utvrditi koliko studenti Učiteljskog fakulteta poznaju funkcioniranje demokratske države, političke institucije i procese. Rezultati istraživanja pokazali su da bi na Učiteljskom fakultetu trebalo svakako veću pažnju obratiti obrazovanju za demokratsko građanstvo i razvoju demokratske kulture.

Ključne riječi: demokracija, demokratske kompetencije, odgojitelji, učitelji, nedemokratski stavovi

Demokracija – povijesni pregled pojma

Riječ demokracija (gr. *demos*–narod, *krateo*–vladam) je svakome poznata, ali objašnjenje da ona dolazi iz grčkog i da se može prevesti s “vladavina naroda” samo je naoko točna, jer su se politički i društveni odnosi od antičkog doba promijenili te je danas potrebno detaljno razmotriti sintagmu “vladavina naroda”. Počeci demokracije su, dakle, povezani s nastankom grčkih *polis*a. Vlada je u grčkim *polisima* polazila od narodne skupštine. Narodna je skupština u najplodnije doba grčke demokracije, u 5. i 4. st. p.n.e., donosila zakone, odlučivala o vanjskoj i unutarnjoj politici, financijskoj i vojnoj politici. Antička je demokracija počivala na jednakosti svih građana pred zakonom, slobodi govora, porotnici su se birali iz redova narodne skupštine. Javne funkcije dodjeljivale su se na određeno vrijeme, a rad obnašatelja funkcija morao je javnosti biti vidljiv. Međutim, ta je prava imala zapravo manjina stanovništva; žene, stranci, robovi i djeca imali su ograničena ili nikakva prava. Uprkos tome antički su *polisi* začeci demokracije, u njima se po prvi puta počelo gledati na čovjeka kao na pojedinačno biće. Aristotel se u svom djelu “Politika” (1988.) prvi detaljnije pozabavio pojmom demokracije. Demokracija je, prema Aristotelu, uz oligarhiju i tiraniju, jedna od loših vrsta vladanja, dok u dobre oblike vladavine ubraja monarhiju, aristokraciju i timokraciju - uređenje u kojem vladaju ljudi odlični ili po imutku, ili po časti. Aristotelova demokracija dobiva smisao neorganiziranog “vladanja svjetine” (*ohlokracija*), i taj se negativni pojam demokracije prenosio u političku teoriju i praksu kroz daljnja stoljeća, mijenjajući povremeno svoj

smisao. Pojam demokracije je zapravo tek s Francuskom revolucijom dobio natrag svoj pozitivni smisao. Stari je Rim primjer aristokratske vladavine, a u srednjem vijeku u svim političkim tvorevinama nailazimo na monarhistička i aristokratska načela, ali i načela demokratskog suodlučivanja, uglavnom u gradovima. Budući da je postojalo shvaćanje da u gradu nema neslobode i da se uprava grada mora brinuti o dobrobiti sviju, u njima je nastao građanski sloj koji se i po svom pravnom položaju razlikovao od ostalih potčinjenih u apsolutnim monarhijama. Tek je zapravo 17. stoljeće donijelo prekretnicu na putu prema narodnom suverenitetu i, kako to Peter Graf von Kielmansegg naziva, “intronizaciju autonomnog pojedinca” (1977., 99). Doduše, još su tijekom 16. stoljeća teoretičari škole prirodnog prava, kao npr. Hugo Grotius, proglasili narod suverenim, ali su smatrali da se on može odreći svog suvereniteta u korist jedne ili više osoba. Jean Jacques Rousseau je prvi ustvrdio da je narodni suverenitet nedjeljiv i neotuđiv i da se narod njega ne može odreći, niti obavljanje vlasti prenijeti na druge. Konceptija o društvenom ugovoru razvila se unutar škole prirodnog prava. Thomas Hobbes i John Locke su u ocjeni sadržaja stanja koje je prethodilo sklapanju društvenog ugovora polazili od toga da prije svakog organiziranog društva postoji prirodno stanje u kojem svaki pojedinac uživa potpunu slobodu te se ne mora nikome pokoravati, a prirodno stanje je prestalo kad su ljudi sklopili, bilo prešutno, ili pak formalno, društveni ugovor kojim su oblikovali sustav vlasti, kao i državu čija je volja nad pojedinačnim voljama. I Rousseau u svojoj knjizi *Društveni ugovor* govori o tome da se društvenim ugovorom stvara vlast koja je potrebna radi osiguravanja mira, ali ona ne smije biti u rukama jednog čovjeka ili nekolicine njih. Narodni suverenitet iskazuje se kroz opću volju (*volonté générale*) pri čijem stvaranju treba sudjelovati svaki građanin, narod treba sam donositi zakone jer su oni izraz opće volje i bit ostvarivanja njegova suvereniteta. Danas se o demokraciji govori kao o “vladavini s pristankom naroda” (Jesse, 1995., 8), a ne o vladavini samog naroda. Narodni suverenitet u uvjetima modernog konstitucionalizma “znači da narod iz svojih redova određuje predstavnike koji, uz suglasnost naroda, na određeno vrijeme donose odluke koje su za sve obvezujuće” (Everts, 2000., 159). Ideološki kostur demokratske ustavne države je konkurencijska teorija demokracije prema kojoj, za razliku od identitarne teorije, ne postoji homogena narodna volja nego brojni, međusobno suprotni interesi, a tvorba političke volje i donošenje odluka rezultat je procesa konfrontacije različitih stajališta. Ključnu ulogu ima upravo mogućnost izbora između stranaka s različitim programima.

Iako postoje razlike u poimanju demokracije, zapadnjačke koncepcije demokracije obilježene su nizom normativnih načela. U njih možemo ubrojiti univerzalna ljudska i građanska prava, narodni suverenitet, podjelu vlasti, prihvaćanje pluralizma i pravila tvorbe političke volje uz potpuno odricanje nasilja. Nadalje, u procesu

tvorbe političke volje zastupljene su sve društvene grupe i njihovi interesi imaju utjecaja na donošenje odluka. “Demokracija je vladavina većine u kojoj su svi glasovi isti i slobodni, ona uvažava pluralističku i egalitarnu potrebu građana (...) da imaju jednake šanse. Demokracija nije apsolutizam većine, jer je obvezna zaštititi i pojedince i manjinu koja nije čvrsta veličina i može doći na vlast” (Bracher, 1982., 343), a temelj za donošenje odluka je većinsko načelo. Međutim, za opstanak demokracije nisu dovoljna samo normativna načela, nego i demokratsko građanstvo, pa stoga i taj aspekt treba pobliže promotriti.

Demokracija kao oblik vladavine, društva i života i demokratske kompetencije

Opstanak demokracije ne ovisi, dakle, samo o normativnim načelima i odgovarajućim pravilima i institucijama, nego “... građani i građanke nekog društva sami konstituiraju i stvaraju svoju slobodu, stvaraju poredak kojeg priznaju, brane i razvijaju u skladu s promjenjivim zadacima i uvjetima. Ako to ne čine, ili ne čine u dovoljnoj mjeri, onda se loše piše i njihovoj slobodi i budućnosti demokracije” (Greven, 2000., 83). Kako bi građani to mogli, potrebne su im odgovarajuće kompetencije i osobine ličnosti. Postoje određene razlike u mišljenjima o kojim se kompetencijama točno radi. Günther C. Behrmann, Tilman Grammes, Sibylle Reinhardt i Peter Hamppe (2004.) predlažu ukupno pet kompetencija za demokraciju. To su kompetencije za percepciju i preuzimanje perspektive drugih, promjenu vlastite perspektive (1), sposobnost za nenasilno rješavanje konflikata (2), sposobnost analize strukturnih uvjeta i institucionalnih poredaka, političkog i ekonomskog djelovanja, ukratko socijalno društvenu analizu (3), nadalje sposobnost političkog prosuđivanja, procjene političkih zahtjeva i alternativa (4) i sposobnost participacije kao kompetencija demokratskog djelovanja. Reinhardt (2004.) također predlaže pet demokratskih kompetencija, poput sposobnosti preuzimanja perspektive, sposobnosti nenasilnog rješavanja konflikata, sposobnosti političkog prosuđivanja, participacije i sposobnosti analiziranja društvenog sustava. Hubertus Buchstein (2001.) ističe na prvom mjestu kognitivne kompetencije koje se tiču predmeta političkog odlučivanja. Pritom se radi o dimenziji poznavanja politike, odnosno o sposobnosti prikupljanja znanja o političkim temama, kako se o prijedlozima političkih aktera ne bi donosio samo emocionalni sud. Kao drugo, potrebne su proceduralne kompetencije koje se tiču procesa donošenja političkih odluka. Te kompetencije “sadrže znanja i strategijske sposobnosti koje su potrebne kako bi se pratili vlastiti ciljevi unutar pravila političkog sustava” (Buchstein, 2002., 209). Kao treće, potrebne su afektivno ukorijenjene habitualne dispozicije, u koje možemo, između ostaloga, ubrojiti primjerice toleranciju u smislu prihvaćanja

etičkih i etničkih razlika, spremnost preuzimanja odgovornosti, hrabrosti u smislu civilne hrabrosti, spremnost sudjelovanja u javnim diskusijama i obrane vlastitog mišljenja, osjećaj za pravednost i solidarnost. Dio navedenih kompetencija, poput primjerice sposobnosti preuzimanja perspektive i nenasilnog rješavanja konflikata temelje se i na osobinama ličnosti koje su obilježene stavovima, postupcima i načinima ponašanja u svim društvenim segmentima i kao takve podržavaju demokraciju. Utoliko se na demokraciju ne smije gledati samo kao na oblik vladavine, nego se demokraciju treba puno šire definirati, i to kao oblik društva i oblik života (Himmelmann, 2004.). Društveno utemeljenje demokracije može se opisati postojanjem, primjerice, društvenog pluralizma, slobodnim i raznovrsnim javnim mnijenjem, širokim javnim angažmanom građana, a na razini demokracije kao oblika života radi se razvijanju poštenja, pravednosti, tolerancije i solidarnosti. Treba omogućiti prikupljanje konkretnih iskustava, te utoliko demokraciju kao oblik života treba promatrati kao “...kralježnicu, kao pra-oblik, kao zametak ili pred-oblik (...) ili kao preduvjet da se demokracija može živjeti u svojoj cjelovitosti i da može i trajno ostati stabilna” (ibid., 9). Riječ je, dakle, o “svakodnevnoj demokraciji”, njezinoj “mikro-razini”, gdje se ona ne interpretira isključivo etatički-institucionalno, nego sve do međuljudskih načina ponašanja.

Teorijsku utemeljenost demokracije kao oblika života mogli bismo pratiti unatrag sve do pedagoške filozofije Johna Deweya. U knjizi “The Public and Its Problems” (1927.) Dewey zahtijeva da se demokraciju ne promatra samo kao “*machinery of government*” i da ju se ne izjednačava samo s njezinim vanjskim strukturama i organima, nego da ju se promatra kao i “socijalnu kooperaciju”, kao na oblik međuljudske interakcije i suradnje koji su vezani za određene norme. Na toj razini demokracija postaje praktična i konkretna, radi se o demokratskim načinima ponašanja ljudi: odbijanju nasilja, toleranciji, solidarnosti i društvenoj suradnji u svrhu ostvarivanja zajedničkih ciljeva. Dewey se zalaže za pomak od demokracije koja je fiksirana na državu prema demokraciji kao socijalnoj ideji, koja je daleko starija i korjenitija od institucionalno shvaćene “*machinery of government*”. Dewey interpretira demokraciju kao “ideju života u zajednici”, kao oblik života koji se odmiče od dogmatizma, ideologije, čak i egoizma, izopćavanja i povlačenja u privatnost. Taj pristup snažno potkrepljuju načela slobode i jednakosti. Odgoj za demokraciju se provodi kroz socijalna iskustva, kvalitetom komunikacije i određenom moralnom klimom “svakidašnjice”. Kako bi se omogućila takva iskustva, obrazovne institucije morale bi realizirati život u demokraciji kao iskustvo u svakidašnjici, i to počevši od vrtića. Učenje demokracije pretpostavlja iskustvo demokratskih odnosa, a učiti demokraciju u represivnom okruženju ne može biti uspješno. Zbog toga bi bilo dobro odgoj za demokraciju shvaćati kao normativno, socijalno i komunikativno temeljno načelo

obrazovnih procesa, posebice u razvoju škola i školske kulture. Nadalje, demokracija potiče i omogućuje nadvladavanje nasilja, što bi u današnje doba u kojem mediji obiluju nasiljem i kada istraživanja znanstvenika, primjerice *American Academy of Pediatrics*, pokazuju da djeca i mladi do 18 godine samo na televiziji vide i do 200 000 činova nasilja (American Academy of Pediatrics, 2001., 1222), itekako trebalo imati na umu. Demokracija je društveni proces učenja koji se od temelja mora njegovati i graditi. Upravo se “mlade demokracije”, poput Hrvatske, moraju pobrinuti za to da se određene vrijednosti čvrsto usade u društvo kako bi i sama demokracija mogla trajno ostati stabilna. Upravo to znači da se učenje demokracije ne smije ograničiti samo na učenje institucionalnog organiziranja države, nego mora obuhvatiti i poimanje demokracije kao oblika društva i oblika života. Učenje demokracije u opisanom modelu može se, gledano iz pedagoško-didaktičke perspektive, povezati s diferenciranim zadacima različitih stupnjeva školovanja, stručni zahtjevi tih triju pojmova mogu se, nadalje, diferencirano povezati s razvojnim fazama i iskustvenim očekivanjima djece i mladih. Gerhard Himmelmann (2004.) predlaže sljedeći model stupnjevito obrazovanja za kompetentno demokratsko građanstvo (tablica 1):

Tablica 1. Himmelmannov model stupnjevito obrazovanja za kompetentno demokratsko građanstvo.

	demokracija kao oblik života	demokracija kao oblik društva	demokracija kao oblik vladavine
aspekti	osobni, socijalni, moralni preduvjeti	pluralizam, konflikt, konkurencija, civilno društvo	demokracija/politika, ljudska prava, narodni suverenitet, proces donošenja političkih odluka
ciljevi/stupnjevi	“samo-učenje”, Ja-kompetencija	socijalno učenje, socijalna kompetencija	učenje politike, politička kompetencija
osnovna škola – niži razredi	xxx	xx	x
osnovna škola – viši razredi	xx	xxx	x
srednja škola	x	xx	xxx

(xxx: težište, xx: važno, x: manje važno)

Izvor: Himmelmann (2004., 18)

Ako, dakle, demokraciju ne shvatimo samo kao institucionalni okvir, nego i kao oblik života, onda je vidljivo da demokracija i političko obrazovanje stoje sustavno u vrlo uskoj vezi. Isto tako se otvara slobodan prostor u kojem je moguće različito postavljanje težišta političkog obrazovanja. U nekim zemljama u tradicionalnom po-

litičkom obrazovanju prevladava kognitivna orijentacija, prenošenje informacija o političkim institucijama i postupcima, ali političko obrazovanje bi trebalo, kao što to tvrde i brojni drugi autori (Beutel i Fauser, 2001.; Büttner i Meyer, 2000.; Sliwka, 2001.), tako organizirati da ga je moguće praktično iskusiti, životnije, i kao takvo može i trebalo bi dosegnuti i osnovnu školu, pa i predškolske ustanove. Osnovna škola obuhvaća svu djecu i mladež i stoga ima posebnu mogućnost utjecaja na mlade. Upravo ona ima više nego ostale institucije mogućnost doprinijeti demokratskom odgoju i njegovati demokratski angažman mladih. U tom kontekstu svakako treba spomenuti “*civic education*”, odnosno “*citizenship education*” ili “*éducation r la citoyenneté*” koji su se od sredine 90-tih godina 20. stoljeća razvili na zapadu (USA, Engleska, Francuska), a njemačkom govornom području se pojam “*politische Bildung*” često smatra preuskim (Crick, 2000.). Međutim, ako se složimo s tvrdnjom da pojmovi prenose određeno poimanje sadržaja, izazivaju određene konotacije i odražavaju određene mentalitete, što onda reći na naziv predmeta “Politika i gospodarstvo” u kojem se niti ne pojavljuje riječ “obrazovanje”, a koji je jedini redovni školski predmet sa čvrstom satnicom u hrvatskom školskom sustavu (i to samo u četvrtom razredu gimnazija s jednim satom tjedno) u kojem se o navedenoj tematici govori, odnosno uglavnom je ograničen na učenje institucionalnog organiziranja države. Iako u Republici Hrvatskoj Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi u dijelu koje govori o ciljevima i načelima odgoja i obrazovanja u školskim ustanovama u Čl. 4., st. (1) navodi da treba “odgajati i obrazovati učenike u skladu s općim kulturnim i civilizacijskim vrijednostima, ljudskim pravima i pravima djece, osposobiti ih za življenje u multikulturalnom svijetu, za poštivanje različitosti i toleranciju te za aktivno i odgovorno sudjelovanje u demokratskom razvoju društva”, postavlja se opravdano pitanje u kojim bi se točno predmetima i kako to trebalo činiti. Dakako, učenje za demokratsko građanstvo, odnosno obrazovanje za demokraciju prisutno je u hrvatskom obrazovnom sustavu. Spomenimo samo, između ostalog, Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava, program koji je izrađen 1996. godine pod pokroviteljstvom Nacionalnog odbora za obrazovanje o ljudskim pravima, te nadalje projekte Agencije za odgoj i obrazovanje kojima se učenje za demokratsko građanstvo provodi kao kroskurikularni program (s brojnim aktivnostima unutar različitih predmeta kao što su npr. materinski i strani jezik, povijest, etika, sociologija), te zatim izvannastavne programe i projekte nevladinih organizacija. Međutim, iako postoji inicijativa uvođenja obrazovnog programa koji bi sadržavao minimum znanja o demokraciji, ljudskim pravima, civilnoj/gradžanskoj i političkoj kulturi kao obaveznog programa za sve škole, to se dosad još nije ostvarilo. Istovremeno učitelji i odgojitelji trebali bi, između ostaloga, poticati ozračje snosljivosti i solidarnosti u razredu, trebali bi biti spremni suprotstaviti se predrasudama

i diskriminaciji, jer je “osobni primjer ipak najvažnije sredstvo odgoja i obrazovanja u području obrazovanja za ljudska prava. Učiteljeva strpljivost (...), snošljivost na razlike u razredu, poštivanje dostojanstva i kulturnog podrijetla učenika, kao i svojih kolega (...) najvažniji su poticaji i izvori učenja u školi.” (Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava, 73). Imajući to na umu, i ako krenemo od shvaćanja demokracije kao oblika života i samim time postavke da bi djeca već od vrtića i nižih razreda osnovne škole trebala shvaćati vrijednost i univerzalnost ljudskih prava, tolerancije i poštivanja različitosti, onda se postavlja pitanje u kojoj su mjeri odgojitelji i učitelji, odnosno nastavnici tolerantni i poštuju različitosti tj. ljudska prava i poznaju demokratske institucije i procese u cjelini pa tako pozitivno utječu na mlade i mogu kompetentno odgovoriti na moguća učenička pitanja. S tim u vezi je 2009./10. godine među studentima Učiteljskog fakulteta provedeno istraživanje koje ćemo detaljno opisati u nastavku rada.

Cilj i problemi istraživanja

Cilj istraživanja provedenog 2009./10. godine bio je ispitati nedemokratske stavove, tj. stavove koje zadiru u područje desnog ekstremizma budućih odgojitelja, učitelja i predmetnih nastavnika. Isto tako željeli smo ispitati njihovo znanje o političkim institucijama i procesima te utvrditi postoji li povezanost između znanja i navedenih stavova ispitanika. Pritom smo provjerili sljedeće hipoteze:

Hipoteza 1: Zbog povezanosti kognitivne i afektivne komponente demokratskih kompetencija postoji povezanost između nedemokratskih stavova i faktičkog znanja o političkim institucijama i procesima.

Hipoteza 2: Što se tiče poznavanja funkcioniranja demokratske države, političkih institucija i procesa, ispitanici se neće razlikovati s obzirom na studijski smjer koji trenutno pohađaju.

Metoda

Ispitanici

Istraživanje je provedeno na Učiteljskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, a sudjelovalo je ukupno 284 ispitanika, od čega 249 studentica i 35 studenata. Sudjelovali su redovni studenti predškolskog odgoja (37%), primarnog obrazovanja (36,6%), Prirodoslovno-matematičkog fakulteta (16,9%) koji na Učiteljskom fakultetu pohađaju nastavu na Odsjeku za obrazovne studije i izvanredni studenti predškolskog odgoja (9,5%).

Instrumenti

Istraživanje je provedeno pomoću upitnika Likertovog tipa koji se sastoji od 15 čestica. Korišten je upitnik o nedemokratskim, desnoekstremističkim stavovima (usp. Decker i sur., 2002.; Decker i Brähler, 2005.; Decker i sur., 2006.). Navedeni autori definiraju desnoekstremističke stavove kao višedimenzionalni obrazac stavova, čija su osnovna poveznica predodžbe o nejednakosti. U političkom smislu te se predodžbe očituju u sklonosti diktatorskim oblicima vladanja, šovinizmu i opravdavanju nacizma. U socijalnom smislu takav stav karakteriziraju antisemitizam, ksenofobija te socijaldarvinizam (Decker i sur., 2006., 20). Za navedene dimenzije razvijeno je nekoliko čestica upitnika koji je prilagođen za potrebe istraživanja u Hrvatskoj. Ispitanici su na skali 1 – 5 trebali procijeniti u kojoj mjeri se slažu s navedenim tvrdnjama.

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO=0,805) test i Bartlettov test sfernosti ($p < 0,001$) pokazali su da su podaci dobiveni istraživanjem prikladni za faktorizaciju. Analizom dobivenih rezultata utvrđeno je da je upitnik jednofaktorski, čestice su imale zadovoljavajuću zasićenost ($> 0,30$) jednim faktorom koji objašnjava 28% zajedničke varijance. Pouzdanost skale tipa unutarnje konzistencije (Cronbach-alpha) iznosi 0,806. Prema tome, rezultati provedenih analiza pokazuju da je upitnik zadovoljavajuće pouzdanosti.

Drugi dio upitnika je test objektivnog tipa, gdje su ispitanici odgovarali na pitanja višestrukog izbora.

Obrada podataka

Prilikom obrade podataka korišteni su statistički postupci u sklopu programskog paketa SPSS: deskriptivna statistika, faktorska analiza – metoda glavnih komponenta, jednosmjerna analiza varijance te koeficijent pouzdanosti (Cronbach-alpha).

Rezultati i rasprava

Tablica 2 daje u postocima prikaz svih čestica upitnika. Čelije označene sivom bojom možemo okarakterizirati kao odgovore koji pokazuju sklonost određenim tvrdnjama. Tako npr. više od 10% ispitanika smatra da su homoseksualci odvrtni ljudi, a beskućnici zapravo lijenčine i neradnici. Gotovo 60% ispitanika smatra da Hrvatska treba vođu koji bi za dobrobit sviju vladao čvrstom rukom, a gotovo 15% slaže se s tvrdnjom da je u određenim okolnostima diktatura bolji oblik vlasti. Istovremeno je potrebno naglasiti da je iznimno visok postotak odgovora u kategoriji *neodlučan/neodlučna sam*. Npr. 48% ispitanika ne može odlučiti jesu li zločini ustaša u Drugom svjetskom ratu u povijesnim tumačenjima pretjerani, a 25% snose

li Židovi svojim ponašanjem dio krivice za holokaust. Navedene postotke odgovora nije moguće jednoznačno interpretirati. Određeni dio tih odgovora moguće je objasniti utjecajem socijalno poželjnog stava. Tako će se dio ispitanika koji zapravo više naginje desnom ekstremizmu zbog negativne reakcije na takav stav radije prikloniti neodlučnom stavu. To bi značilo da je postotak ispitanika koji su skloni desnom ekstremizmu nešto viši nego što prikazuju ovi rezultati. Drugi mogući uzrok neodlučnom načinu odgovaranja u upitniku svakako treba potražiti u neznanju, odnosno nedovoljnoj obaviještenosti o pojedinim povijesnim događajima poput holokausta ili ustaških zločina. Pošto je kognitivna komponenta iznimno važan dio stava, razvidno je da ispitanici koji su nedovoljno informirani o određenim događajima, tj. ne posjeduju objektivna znanja, nemaju niti određen stav prema tim događajima.

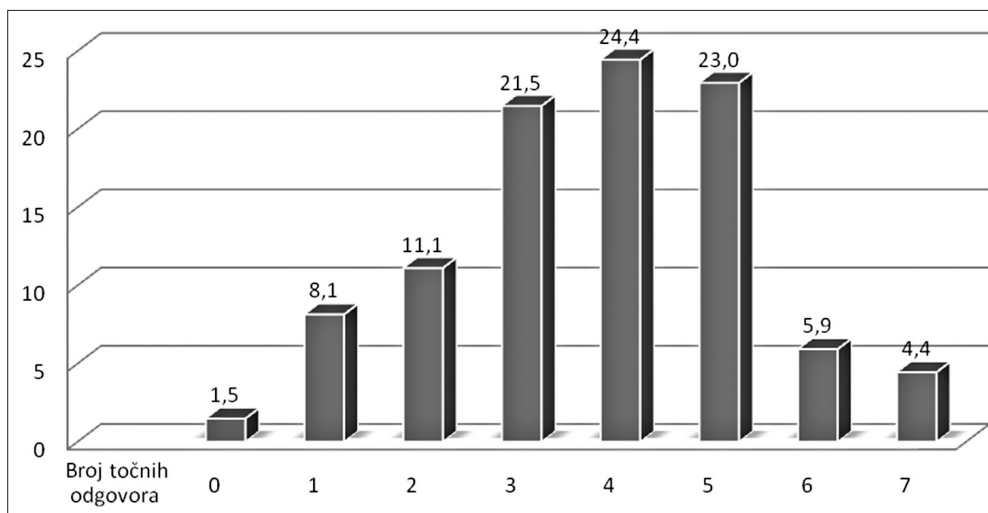
Tablica 2. Stupanj slaganja s pojedinom izjavom prikazan je u postocima.

	Nimalo se ne slažem. %	Uglavnom se ne slažem. %	Neodlučna/ne- odlučan sam. %	Uglavnom se slažem. %	Potpuno se slažem. %
1 Homoseksualci su odvratni ljudi.	50,5	24,0	14,5	7,4	3,5
2 Stranci koji žive u Hrvatskoj trebali bi tražiti bračne partnere među svojim zemljacima.	73,5	15,2	6,7	3,9	0,7
3 Kada ponestane radnih mjesta, stranci zaposleni u Hrvatskoj trebali bi se vratiti otkuda su došli.	38,8	24,9	22,4	11,7	2,1
4 Hrvatska treba vođu koji bi za dobrobit sviju vladao čvrstom rukom.	10,4	9,0	22,2	28,3	30,1
5 Stranci koji žive u Hrvatskoj opterećenje su za hrvatski zdravstveni i socijalni sustav.	41,8	27,7	24,8	4,6	1,1
6 Beskućnici su zapravo lijenčine i neradnici.	32,3	36,5	20,9	9,2	1,1
7 U određenim okolnostima diktatura je bolji oblik državne vlasti.	44,0	20,9	20,6	11,7	2,8

	Nimalo se ne slažem. %	Uglavnom se ne slažem. %	Neodlučna/ne- odlučan sam. %	Uglavnom se slažem. %	Potpuno se slažem. %
8 Hrvati su zapravo po prirodi nadmoćniji od drugih naroda.	63,5	19,5	13,8	2,8	0,4
9 Židovi u Hrvatskoj trebali bi imati manje prava od Hrvata.	74,6	13,1	9,9	0,7	1,8
10 Zločini ustaša u Drugom svjetskom ratu su u povijesnim tumačenjima pretjerani.	16,9	21,2	48,2	10,4	3,2
11 U društvu bi se, kao i u prirodi, uvijek trebao probiti jači.	33,2	31,4	21,4	13,2	0,7
12 Židovi se više nego ostali ljudi služe prljavim trikovima kako bi postigli što žele.	57,4	14,9	22,3	3,9	1,4
13 Korištenje ustaškog znakovlja i simbola danas ne bi trebalo pravno ni u kojoj mjeri sankcionirati.	44,8	14,2	31,3	7,5	2,1
14 Ustaški poglavnik Ante Pavelić bio je veliki državnik.	28,7	15,4	46,2	7,5	2,2
15 Židovi svojim ponašanjem snose dio krivice za holokaust.	58,0	12,4	25,4	3,2	1,1

Drugi dio upitnika ispitivao je faktično znanje ispitanika o funkcioniranju demokratske države. Sl. 1 prikazuje rezultate testa, koji se sastojao od ukupno 7 pitanja višestrukog izbora.

Detaljnije prikazano, 65,9% ispitanika znalo je odgovor na prvo pitanje da u Republici Hrvatskoj premijer ima političku funkciju šefa vlade (30,4 netočno je odgovorilo, 3,7 % nije odgovorilo). Na drugo pitanje je 63,7% ispitanika znalo da je Hrvatski sabor nositelj zakonodavne vlasti (32,6% netočno je odgovorilo, a 3,7% nije odgovorilo), a da se predsjednika RH bira na neposrednim izborima tajnim glasovanjem znalo je 57,8% ispitanika (40% netočno je odgovorilo, a 2,2% nije odgovorilo). Da članove vlade predlaže osoba kojoj je predsjednik Republike povjerio mandat za sastav vlade znalo je 23,7% ispitanika (69,6% nije točno odgovorilo, 6,7 nije od-

Sl. 1. Rezultati upitnika o funkcioniranju demokratske države, političkim institucijama i procesima. Grafikon prikazuje u postocima distribuciju ispitanika s obzirom na broj točno odgovorenih pitanja

govorilo), a da je ustrojstvo vlasti Republike Hrvatske utemeljeno na načelu diobe vlasti koja uključuje odvojenost zakonodavne, izvršne i sudske vlasti znalo je 77,8 ispitanika. Iako je na ovo pitanje točno odgovorio najveći broj ispitanika, ipak više od 20% nije znalo točan odgovor, a među njima primjerice više od 9% misli da je ustrojstvo vlasti Republike Hrvatske utemeljeno na načelu diobe vlasti koja uključuje i vojnu vlast. Na šesto pitanje, tko odlučuje o promjeni ustava, 41,5% ispitanika točno je odgovorilo da to čini Hrvatski sabor dvotrećinskom većinom glasova svijju zastupnika, dok preko polovice ispitanika (53,3%) nije zaokružilo točan odgovor. I tu je interesantno spomenuti da od ukupnog broja netočnih odgovora na ovo pitanje, 10,2% ispitanika primjerice misli da to čini vlada nadpolovičnom većinom glasova svijju ministara. I na posljednje, sedmo pitanje, 47,4% ispitanika je znalo da pravo na sudjelovanje u diobi zastupničkih mjesta u izbornoj jedinici imaju liste koje su dobile najmanje 5% glasova (43,7% ispitanika nije točno odgovorilo, a 8,9% uopće nije odgovorilo na to pitanje). Ukupno gledajući, možemo vidjeti da je tek vrlo malen postotak ispitanika točno odgovorio na sva pitanja (4,4%), dok je niti jedan ili samo jedan točan odgovor imalo nešto manje od 10% ispitanika.

Između ostalog, namjera ovog istraživanja bila je utvrditi postoji li povezanost između znanja i stavova ispitanika. Provedena je analiza varijance za svaku pojedinu česticu pri čemu je znanje ispitanika bilo nezavisna varijabla.

Tablica 3 prikazuje aritmetičku sredinu, standardnu devijaciju, f-omjer, stupnjeve slobode i statističku značajnost. Vidljivo je da postoji statistički značajna razlika između ispitanika s obzirom na njihovo znanje. Ispitanici lošijeg znanja skloniji su smatrati Antu Pavelića velikim državnim poglavnikom (tablica 3) i Židove djelomično krivima za holokaust (tablica 4).

Tablica 3. Ustaški poglavnik Ante Pavelić bio je veliki državnik.

Znanje	M	SD	F-OMJER	df	P
Loše	2,92	,97	4,337	2	0,015
Srednje	2,48	1,02			
Dobro	1,92	1,20			
Ukupno	2,5	1,05			

Tablica 4. Židovi svojim ponašanjem snose dio krivice za holokaust.

Znanje	M	SD	F-OMJER	df	P
Loše	2,07	,95	3,234	2	0,043
Srednje	1,70	,89			
Dobro	1,35	,74			
Ukupno	1,74	,9			

Ovi rezultati potvrđuju prvu hipotezu o povezanosti nedemokratskih stavova i faktičkog znanja ispitanika o demokratskim institucijama i procesima te upućuju na važnost kognitivne komponente demokratskih kompetencija.

Istraživanjem smo također željeli ispitati znanja ispitanika o demokratskim institucijama i procesima s obzirom na trenutni studijski smjer. Pritom smo pošli od pretpostavke da se ispitanici neće razlikovati u poznavanju funkcioniranja demokratske države s obzirom na navedenu nezavisnu varijablu. Tablica 5 prikazuje prosječno znanje ispitanika s obzirom na studijski smjer koji trenutno pohađaju. Studenti Prirodoslovno-matematičkog fakulteta nisu ispunjavali ovaj dio upitnika te stoga nisu prikazani u tablici. Iz rezultata je vidljivo da postoji statistički značajna razlika između studenata predškolskog odgoja i primarnog obrazovanja pri čemu su budući učitelji imali bolje rezultate, tj. bolje poznaju demokratske institucije i procese od budućih odgojitelja, a time smo odbacili drugu hipotezu.

Tablica 5. Znanje ispitanika s obzirom na studijski smjer

Studij	M	SD	F-OMJER	df	P
Predškolski odgoj	1,73	,60			
Učitelj primarnog obrazovanja	1,96	,51	4,562	1	0,035
Ukupno	1,89	,55			

Zaključak

Za opstanak i razvoj demokracije je, uz normativna načela, potrebno i demokratsko građanstvo, jer ako građani i građanke nekog društva u dovoljnoj mjeri sami ne konstituiraju i stvaraju svoju slobodu i poredak kojeg priznaju, onda je budućnost demokracije upitna. Kako bi građani to mogli, potrebne su im odgovarajuće osobine ličnosti i kompetencije, između ostaloga i sposobnost političkog prosuđivanja i poznavanja procesa donošenja političkih odluka te tolerancija u smislu prihvatanja etičkih i etničkih razlika. Ako krenemo od shvaćanja demokracije kao oblika života i i samim time postavke da bi djeca već od predškolskog razdoblja, odnosno od nižih razreda osnovne škole trebala shvaćati vrijednost i univerzalnost ljudskih prava, tolerancije i poštivanja različitosti, te da bi upravo odgojitelji i učitelji trebali poticati ozračje snošljivosti i solidarnosti među djecom, postavilo se pitanje u kojoj mjeri oni posjeduju navedene demokratske kompetencije. Od rezultata istraživanja provedenog među studentima Učiteljskog fakulteta u Zagrebu, dakle budućim odgojiteljima i učiteljima, možemo istaknuti, primjerice, da gotovo 15% ispitanika smatra diktaturu boljim oblikom vlasti u određenim okolnostima, a potrebno je naglasiti i iznimno visok postotak odgovora u kategoriji *neodlučan/neodlučna sam*, posebice kada je riječ o tvrdnjama da su zločini ustaša u povijesnim tumačenjima pretjerani, odnosno da Židovi svojim ponašanjem snose dio krivice za holokaust.

Jedan od uzroka neodlučnog načina odgovaranja u upitniku svakako treba potražiti u neznanju, odnosno nedovoljnoj obaviještenosti. Budući da je kognitivna komponenta važan dio stava, razvidno je da ispitanici koji su nedovoljno informirani o određenim događajima nemaju ni određen stav prema tim događajima. Ispitivanje poznavanja funkcioniranja demokratske države, tj. političkih institucija i procesa pokazalo je da je tek vrlo malen postotak ispitanika točno odgovorio na sva pitanja (4,4%), dok je nijedan ili samo jedan točan odgovor imalo nešto manje od 10% ispitanika. Istraživanje je također pokazalo da postoji veza između nedemokratskih stavova budućih učitelja i odgojitelja i činjeničnog znanja o funkcioniranju demokratske države; slabije poznavanje funkcioniranja demokratske države korespondira s jače

izraženim nedemokratskim stavovima. Pritom je istraživanje pokazalo da budući učitelji bolje poznaju političke institucije i procese od budućih odgojitelja.

Na samom kraju valja još spomenuti da i Hrvatski nacionalni obrazovni standard (2005., 24) ističe odgoj i obrazovanje za ljudska prava i demokratsko građanstvo kao važan integrativni odgojno-obrazovni sadržaj za osnovnu školu. Tim bi se programom interdisciplinarno u okviru svih predmeta ili u okviru izbornih, izvannastavnih ili izvanškolskih aktivnosti učenika trebalo osposobiti za djelotvorno i odgovorno sudjelovanje u demokratskom razvoju društva. Stoga bi učitelji, a i odgajatelji, trebali biti osposobljeni za razvijanje određenih kompetencija učenika u sklopu tog programa. Da bi to mogli, prije svega sami učitelji i odgojitelji moraju imati razvijene navedene kompetencije, odnosno moraju raspolagati potrebnim činjeničnim znanjima te imati odgovarajuće stavove tolerancije, empatije te poštivanja drugog i drugačijeg. Istraživanje je pokazalo da bi u tom segmentu na Učiteljskom fakultetu trebalo veću pažnju posvetiti obrazovanju za demokratsko građanstvo i razvoju demokratske kulture.

Literatura

- American Academy of Pediatrics (2001.). Media Violence. *Pediatrics*, 108, 5, 1222-1226.
- Aristotel (1988.). *Politika*. Zagreb: Globus i Sveučilišna naklada Liber.
- Behrmann, G. C., Grammes, T., Reinhardt, S., Hampe, P. (2004.). *Politik: Kerncurriculum Sozialwissenschaften in der gymnasialen Oberstufe*. U: H.-E- Tenart, *Kerncurriculum Oberstufe II. Expertisen im Auftrag der KMK*. Weinheim&Basel: Beltz, str. 322-406.
- Bracher, K-D. (1982.). *Zeit der Ideologien. Eine Geschichte politischen Denkens im 20. Jahrhundert*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt.
- Buchstein, H. (2001.). *Bürgergesellschaft und Bürgerkompetenz*. *Politische Bildung*, 33, 4, 8 – 18.
- Buchstein, H. (2002.). *Die Bürgergesellschaft – Eine Ressource der Demokratie?* U: Breit, G., Schiele S. (ur.), *Demokratie – Lernen als Aufgabe der politischen Bildung*. Schwalbach/Ts.: Bundeszentrale für politische Bildung, str. 198 – 222.
- Beutel, W., Fauser, P. (2001.). *Erfahrene Demokratie: Wie Politik praktisch gelernt werden kann*. Opladen: Leske + Budrich.
- Büttner, C., Meyer, B. (ur.) (2000.). *Lernprogramm Demokratie*. Weinheim&München: Juventa.
- Crick, B. (2000.). *The Citizenship order for Schools*. U: Pearce, N., Hallgarten, J. (ur.), *Tomorrow's Citizens. Critical debate in citizenship and education*, London: IPPR, str. 77-83.
- Decker, O., Niedermayer, O., Brähler, E. (2002.). *Rechtsextreme Einstellungen in Deutschland. Ergebnisse einer repräsentativen Erhebung*. *Zeitschrift für Psychotraumatologie und Psychologische Medizin*, 1, 65-77.
- Decker, O., Brähler, E. (2005.). *Rechtsextreme Einstellungen in Deutschland*. *Aus Politik und Zeitgeschehen*, 42, 8-17.

- Decker, O., Brähler, E., Geißler, N. (2006.). Vom Rand zur Mitte – Rechtsextreme Einstellungen und ihre Einflussfaktoren in Deutschland. Berlin: Friedrich Ebert Stiftung Forum.
- Dewey, J. (1954.). *The Public and Its Problems*. Chicago: The Swallow Press.
- Everts, C. (2000.). *Politischer Extremismus. Theorie und Analyse am Beispiel der Parteien REP und PDS*. Berlin: Weißensee Verlag.
- Greven, M. Th. (2000.). *Kontingenz und Dezision. Beiträge zur Analyse der politischen Gesellschaft*. Opladen: Leske + Budrich.
- Himmelmann, G. (2004.). *Demokratie-Lernen: Was? Warum? Wozu?*. U: Edelstein, W./Fauser, P. (ur.), *Beiträge zur Demokratiepädagogik*. Berlin: Eine Schriftenreihe des BLK-Programms "Demokratie lernen & leben". Berlin: BLK.
- HNOS – Nastavni plan i program za osnovnu školu (2006.). Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa.
- Hobbes, T. (2004.). *Levijatan ili Građa, oblik i moć crkvene i građanske države*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Jesse, E. (1995.). *Repräsentative Demokratie*. Knoth, Melle: Deutschland-Report 23.
- Kielmansegg, P.G. (1977.). *Volkssouveränität. Eine Untersuchung der Bedingungen demokratischer Legitimität*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Locke, J. (1977.). *Zwei Abhandlungen über die Regierung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava (1999.). Zagreb: Vlada Republike Hrvatske.
- Polić, M. (2005.). *Rod u dekonstrukciji i rekonstrukciji spola*, zbornik *Filozofija i rod*, Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, str. 195-212.
- Reinhardt, S. (2004.). *Demokratie-Kompetenzen*. U: Edelstein, W., Fauser, P. (ur.), *Beiträge zur Demokratiepädagogik*, Eine Schriftenreihe des BLK-Programms "Demokratie lernen&leben", Berlin: BLK.
- Rousseau, J-J. (1978.). *Društveni ugovor*. Zagreb: Školska knjiga.
- Sliwka, A. (2001.). *Demokratie lernen und leben: Gutachten und Empfehlungen. Band 2. Civic Education. Anglo-amerikanische Ansätze einer Erziehung für Demokratie und Zivilgesellschaft*. Weinheim: Freudenberg Stiftungs.
- Zakon o odgoju i obrazovanju o osnovnoj i srednjoj školi, NN 87/2008.

Learning Democracy and Democratic Competence of Future Preschool- and School Teachers

Summary

The survival and development of democracy requires both normative principles and democratic citizenship, which requires tolerance in the sense of accepting ethnic differences and being capable of critical judgement, or, in other words, being acquainted with the roles of political institutions and the processes of making political decisions. The authors start from the thesis that democracy should be understood as a form of life and that children should be taught democracy and respecting differences from pre-school age and early primary school age. Pre-school and primary school teachers have an important role in this process, as they are the ones who should encourage a climate of tolerance, which implies that they possess democratic competences. With regard to this, the authors conducted an investigation with students attending the Faculty of Teacher Education in order to find out to what extent the attitudes of future pre-school and primary school teachers are undemocratic, or how close they are to right extremist views.

The research also intended to find out how well students at the Faculty of Teacher Education are acquainted with the functioning of a democratic state, political institutions and processes. Results have shown that greater importance should be given to education for democratic citizenship and the development of democratic culture when teaching students at this faculty.

Key words: democracy, democratic competence, pre-school teachers, teachers, non-democratic attitudes